

Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan / Türkmen Sahra Nüshasında İkilemeler

Öz: Oğuz Türklerinin önemli destanlarından Dede Korkut Hikâyeleri, onların sosyal, siyasi ve idari yaşamını epik bir dille anlatır ve milli kültürün önemli bir mirasıdır. Uzun süre sadece iki nüshası bilinen eserin, yakın zamanda bulunan “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” hikâyesiyle birlikte Türk dünyasına ait yeni bir nüshası (“Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası”) ortaya çıkmış ve 13. Dede Korkut Boyu olarak kabul edilmiştir. Bu yeni keşif, destanın dil ve kültür açısından incelenmesi için yeni bir kaynak sunmuştur. Bu eser, dönemin dil özelliklerini zengin bir şekilde yansıtmaktadır. Bu çalışma, söz konusu yeni nüshadaki ikilemeleri ve üçlemeleri inceleyerek Vatikan nüshasındaki ikilemeler ile karşılaştırmaktadır. Elde edilen bulgular, Dede Korkut metninin karşılaştırmalı dilbilimsel analizlerine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar, destanın farklı coğrafyalardaki varyantlarının anlaşılmasına da ışık tutmaktadır. Ayrıca, yeni bulunan nüshanın incelenmesi, destanın edebî ve kültürel bağlamının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyacaktır. Bu karşılaştırmalı inceleme, yeni bulunan nüshanın önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Dede Korkut Hikâyeleri, Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası, İkilemeler.

Reduplications in Turkistan / Turkmen Sahara Copy of Dede Qorqud Book

Abstract: The Dede Qorqud Stories, one of the essential epics of the Oghuz Turks, narrate the people's social, political, and administrative life in an epic language and are an important national cultural heritage. For a long time, only two copies of the work were known. Still, with the recently discovered story of “Salur Kazan's Killing of the Seven-Headed Dragon”, a new copy belonging to the Turkish world (“Turkestan/Turkmen Sahara Manuscript”) emerged and was accepted as the 13th Dede Qorqud Tribe. This discovery has provided a new source regarding the epic's language and culture studies. This work richly reflects the linguistic characteristics of the period. This study examines the reduplications and trilogies in the new manuscript and compares them with those in the Vatican copy. The findings obtained will make significant contributions to the comparative linguistic analyses of the Dede Qorqud texts. Such comparative studies also shed light on understanding the epic's variants in different geographies. In addition, the study of the newly found copy will allow for a deeper understanding of the literary and cultural context of the epic. This comparative study emphasizes the importance of the newly discovered copy.

Keywords: Turkish Language, Dede Qorqud Stories, Turkistan/Türkmen Sahara Copy, Reduplications.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
58. SAYI / VOLUME
2025-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

1) Dr. Öğr. Üyesi
Süleyman AKSU

Girne Amerikan Üni.
Eğitim Fak.
Türkçe Öğretmenliği Böl.
suleymanaksu@gau.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4690-5062>

2) Doç. Dr. Erkan DEMİR

Girne Amerikan Üni.
Eğitim Fak.
Beşerî Bilimler Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
erkandemir@gau.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1424-3172>

<https://ror.org/026b8w395>

Gönderim Tarihi

Received

22.01.2025

Kabul Tarihi

Accepted

07.11.2025

Yayın Tarihi

Published

01.12.2025

Atıf

Citation

Aksu, Süleyman ve Erkan Demir.
“Dede Korkut Kitabı’nın Türkistan /
Türkmen Sahra Nüshasında İkileme-
ler.” *Türkük Bilimi Araştırmaları*, no.
58, 2025, ss. 11-22.

<https://doi.org/10.17133/tubar.1625196>

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION	
Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan / Türkmen Sahra Nüshasında İkilemeler <i>Reduplications in Turkistan / Turkmen Sahara Copy of Dede Qorqud Book</i>	
Makale Türü <i>Type of Article</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Yazarların Katkı Düzeyi <i>Contribution Level of Authors</i>	Birinci Yazar / <i>First Author</i> : %50 İkinci Yazar / <i>Second Author</i> : %50
Etik Kurul Onayı <i>Ethics Committee Approval</i>	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. <i>The study does not require ethics committee approval.</i>
Finansal Destek <i>Financial Support</i>	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. <i>The study received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflict of Interest</i>	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. <i>There are no potential conflicts of interest in the study.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı <i>Use of Generative AI</i>	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. Artificial intelligence was not used in the study.
Değerlendirme <i>Review</i>	İki dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. <i>Two external referees, double blind.</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Screening</i>	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. <i>The screening was done through Dergipark, intihal.net.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.</i>
Etik İhlal Bildirimi <i>Ethical Violation Report</i>	turklukbilimi@gmail.com
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright and License</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Giriş

İnsanoğlu duygularını, düşüncelerini ve meramlarını dil aracılığıyla anlatır. Her dilin kendine özgü kuralları ve anlatım biçimleri vardır. Türkçede, anlatıma zenginlik katan ve dilin ifade gücünü artıran önemli dil birliklerinden biri de ikilemelerdir. Türk adının geçtiği ilk metinlerden bugüne dek, Göktürk Yazıtları, Uygur Yazıtları, Dede Korkut Hikayeleri, Dîvânü Lügâti't-Türk ve Seyahatname gibi Türkçenin önemli eserlerinde ikilemelerle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış, bu eserlerdeki ikilemeler tespit edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 187).

İkilemeler, dilimizde sıkça kullanılan dil birliklerindendir ve farklı dillerde de benzer kavramlarla karşılanmaktadır (Fransızcada redoublement, İngilizcede reduplication vb.). Türkiye Türkçesinde ikileme konusunda farklı bakış açılarının olduğu çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkçede ikilemeler konusunu ilk kez Alman araştırmacı Karl Foy, 1899 yılında yayımladığı “Osmanlıca Sentaksı Üzerine Araştırmalar: I. İkilemeler ve ana baba Kelime Dizisi” adlı çalışmasında “Hendiadyoinler” terimiyle açıklamıştır. Foy (105-136), ikilemelerin fonetik, sentaktik, etimolojik ve semantik açıdan ilginç olduğunu; oluşum özellikleri bakımından hem isimlerden hem fiillerden oluşabildiğini belirtmiştir. Türkçe Sözlük (948) ikilemeyi, anlamı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran sözcüklerin art arda kullanılması olarak tanımlar.

Çağatay (97-144) ise “Uygurcada Hendiadyoinler” başlıklı inceleme yazısında ikilemeler yerine “hendiadyoin” terimini kullanmış, iki kavram sayesinde bir kavramı anlatmak için tanımlamıştır. Cevat Emre (545) Türk Dilbilgisi’nde ikilemeleri “ikizleme” olarak adlandırmış, Ağakay (97-104) ise “Türkçede Kelime Koşmaları” başlıklı araştırmasında “kelime koşması” adlandırmasını tercih etmiştir. Zülfikar (161), ikilemenin herhangi bir lengüistik birimin tekrarı olduğunu belirtirken; Eker (356) “tekrar grupları” olarak isimlendirmiş, benzer veya zıt anlamlı sözcüklerin yan yana gelmesiyle oluştuğunu vurgulamıştır. Korkmaz (123-124) da ikilemeleri “aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan iki ya da daha çok kelimelerin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi” olarak tanımlamıştır. Erdem (189-198) ise “ikileme ve yineleme” kavramlarını tartışmış, bu kavramların aynı şeyler olmadığını belirtmiştir. Ergin (15) “tekrarlar” diye isimlendirmiş ve tekrarların kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık olmak üzere üç fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Karahan (60) ise konuyu “tekrar grubu” adı altında ele almıştır.

Bu tanımlardan ve sınıflandırmalardan hareketle, Türkçede “hendiadyoin, kelime koşması, ikileme, ikizleme, yineleme, tekrar, tekrar grubu, yineleme öbeği vb.” kavramlarla aynı dilsel olgunun anlatıldığı tespit edilmiştir. Konu ile ilgili araştırma yapanlar aynı şeyi farklı terimlerle ifade etmişlerdir; açıklamalardaki ortak görüş ise art arda sıralanan eş görevli sözcüklerin tekrar

yoluyla, ses benzerliğiyle, eş, yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerden oluşmasıdır. Türkiye Türkçesi gramerlerinde ikilemelerle ilgili adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma konusunda farklı görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir.

İkilemelerin esas görevi, anlatıma zenginlik katması, yoruma ve betimlemeye imkân vermesidir. Anlamı zenginleştirerek nesne ve harekete süreklilik, birliktelik ve çokluk anlamı katarlar. Bağlamalar ve çekim edatları hariç tüm kelime çeşitleri ile ikileme kurulabilir (örn: ah vah, şırıl şırıl, güzel güzel, hızlı hızlı, ora bura, ata ana, iyi kötü, konar göçer). İkilemeyi oluşturan kelimelerde oluşum bakımından bir kalıplaşma, bir ses düzeni vardır; bu özelliğinden dolayı ikilemeyi meydana getiren kelimelerin yerleri değiştirilemez (çoluk çocuk yerine çocuk çoluk olmaz). İkilemeler, çekim ekleri alabilir ve cümlede isim, sıfat, zarf ve fiil görevinde kullanılır.

İkilemeler üzerine Türkiye’de pek çok çalışma yapılmıştır. İkileme konusu Türk dili çalışmalarında 100 yıldan fazladır Türkologların, üslup incelemesi yapanların yakın ilgi odağı olan bir ifade tarzıdır. Türkiye Türkçesine ait ikilemeler ilk kez ayrıntılı olarak Mehmet Ağakay (1953, 1954), Eski Uygurcaya ait ikilemelerse Saadet Çağatay tarafından ele alınmıştır. Eski Türkçe dönemine ait eserlerdeki ikilemeler üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında, Çağatay 1944, Aydın 1997, Şen 2002, Ölmez 1997, 1998, 2017, Sev 2004, Erdem 2005, Aktan 2008, Taş 2012 gibi çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz.

Bu makale, Türkistan/Türkmen Sahra nüshasında ikilemeleri incelemeyi ve önceki nüshalarla karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, ikilemelerin sadece dilbilgisel birer yapı olmanın ötesinde, yazılı anlatımda nasıl bir etki yarattığını ve metnin anlam katmanlarını nasıl zenginleştirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu araştırma, ikilemelerin yazılı dildeki rolüne ve tarihî seyrine dair mevcut literatüre yeni bir bakış açısı sunmayı ve bu dil birimlerinin metin oluşturmadaki önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, bilimsel araştırma modellerinden nitel araştırma ve doküman inceleme modeli kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin, antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabileceği araştırma problemi ile yakından ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek 217-219).

Dede Korkut Kitabı’nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası

Oğuz Türklerinin en büyük destanlarından olan Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların sosyal, idari ve siyasi hayatını anlatan epik bir eserdir (Ergin, *Dede Korkut Kitabı* 4). Türk dil ve edebiyatının en önemli eseri, şaheseri, millî kültür birikiminin mirasıdır. Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hikâyeler, tür

yönünden, destan, masal, tiyatro, halk hikâyesi, modern hikâye türlerinin kimi özelliklerini yapısında gizemli bir bütün yaratarak birleşmiş ve destan geleneğinden hikâye geleneğine geçiş için önemli bir halkayı oluşturmuştur. Hikâyeler, şekil yönünden incelendiğinde biyografik halk hikâyeciliği geleneğinin başlangıcı ve ilk örneği olarak bilinmektedir. Giriş, gelişme ve sonuç planı özetlemesi, gerçek yaşam hikâyelerini anlatması, modern hikâyelerin Türk tahkiye geleneği içinde tabii oluşumudur (Günay 3-12).

Oğuz boyunun kültürüne ve alp insan tipine bağlı olarak doğan Dede Korkut Hikâyeleri, Türk tarihinin, atlı-göçebe dönemi medeniyet ve kültürünün zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarının anlatımıdır. Hikâyeler, Türk atlı-göçebe medeniyet ve kültürünün en önemli belgesi niteliğindedir (Günay 3-12). Tarihsel süreç içerisinde sözlü anlatım geleneği ile nesilden nesile aktarılmış, Oğuzların yaşayışları ve toplumları hakkında bilgiler içeren hikâyelerin ilk örnekleri 15. yüzyılın sonunda yazıya geçirilmiştir. Nazım ve nesrin iç içe olduğu, destanların şiir, halk hikâyelerinin ise düzyazı şeklinde anlatıldığı Dede Korkut Kitabı'nın bir nüshası 19. yüzyılda Almanya'daki Dresden Kral Kütüphanesi'nde bulunan Dresden yazmasıdır. Bu nüsha, bir giriş ile 12 öyküden oluşur. Dresden'de bulunmuş olan bu Dede Korkut yazmasının orijinal adı "Kitab-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzan" dır. 1950 yılında Vatikan Kitaplığı'nda bulunan, 2. nüsha ise 1 giriş ile 6 bölümden oluşmaktadır.

Dede Korkut soylama ve boylarının yazıya geçirilmiş pek çok metni olduğu düşünülmese de, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi -Soylamalar ve 13. Boy-adlı hikâyenin bulunmasına kadar sadece ikisi, biri Almanya'nın Kraliyet Kütüphanesi'nde; diğeri de Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmuştur (Ekici 9).

Soylamalar ve 13. Boy, Veli Muhammed Hoca'nın Prof. Dr. Metin Ekici'ye gönderdiği "Dede Korkut" yazan bir dosyanın incelenmesi ile netlik kazanmıştır. Bu hikâye ile ilgili ilk bilgi paylaşımı 2019 yılında Bayburt'ta düzenlenen "Dünya Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumunda" Metin Ekici (12) tarafından yapılmıştır. Sempozyumda bu hikâyenin; Türk Dünyasının tamamına ait olması ve nüshayı bulan kişinin de yaşadığı coğrafya kapsayan bir ad, "Türkistan Nüshası" olarak adlandırılmasını; bu nüshanın Dede Korkut soylamalarını ve bir boyunu içeren "3. Nüsha" olduğunu, "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyu"nun da "13. Dede Korkut Boyu" olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nın günümüze ulaşan 2 nüshasına; Almanya'daki Dresden Kral Kütüphanesi'nde bulunan Dresden yazması ve Vatikan Kitaplığı'nda bulunan Vatikan yazmasına 3. yazması olarak "Soylamalar ve 13. Boy -Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy- Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası" da eklenmiştir.

Türk dili ve edebiyatının önemli kaynaklarından biri olan Dede Korkut Kitabı üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasında yer alan ikilemeler Özkan (2013) tarafından incelenmiştir.

Çalışmada Metin Ekici (2019)'nin *Soylamalar ve 13. Boy -Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy* kitabında; Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan ikilemeler ve üçlemeler tespit edilerek şu alt başlıklarda sınıflandırılmıştır:

- a) Aynı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar,
- b) Ünlemlerle kurulan ikilemeler,
- c) Yansıma sözlerle oluşanlar,
- d) Benzer ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar,
- e) Zıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler,
- f) Aralıklı sözcüklerin oluşturduğu ikilemeler,
- g) Mi ekiyle kuvvetlendirme yapılan ikilemeler.

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında İkilemeler

Aynı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar: Bir kelimenin arka arkaya iki defa tekrarlanması ile yapılan tekrarlardır. Asıl tekrarlar olarak da adlandırılan aynen tekrarlar, birçok kelime çeşidinden yapılan ve sık sık kullanılan bir gruptur. Bu grubu oluşturan ikilemeler kimi zaman yalın hâlde, kimi zaman sözcüğün farklı hâl eklerini almasıyla, kimi zaman da fiilimsilerin arka arkaya gelmesiyle oluşmuştur. Aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler, pekiştirme ve anlatımı güçlendirme görevindedir. Aynı sözcüklerin tekrarıyla kurulan ikilemeler: arhu dağdañ arhu dağa [7b-12], aşrı aşrı [12a-9], av avladı [27a-9], av avlaram [27a-11], av avlayım [27b-1], âyet âyet [3a-11], boy boyladı [3a-4], bölük bölük [7a-7], bukun bukun [29b-8], çav erenler çav erenler [19a-7], çıkub çıkub [6a-11] [16a-6], döge döge [12a-3] [16a-9], er ere [17a-1], esib esib [24b-10], güle güle [18a-1], günü doğar günü doğar [8a-5] [8a-13] [8b-6] [9a-5] [9a-12] [9b-2], içüb içüb [6b-5], igid igidi [17a-1], kesib kesib [23a-2], koyı koyı [27b-11], kuş kuşladı [27a-9], kuyma kuyma [9a-9] [11a-8], kuytulunuñ kuytisında [10a-6], benim benim [7b-8], muhtâcîñ muhtâcî [3a-9], neye yarar neye yarar [6a-4] [6b-7] [7a-5] [7a-9] [7a-12] [7b-2] [7b-7] [7b-10] [7b-13] [8a-2], oğumaz oğudığın [2a-8], sak sakana [4b-11], soyları soyladı [19a-8], salhum salhum [12b-3], sakınıb sakınıb [11a-14], sarpça sarpça [10a-1] [18a-12], sinecek sinecâkı [24a-12], sömürüb sömürüb [17a-7], üleñ yerdeñ üleñ yere [12a-7], yaş yaşadım [22b-1], yer yerlenür [5a-6] [8a-13] [10b-6] [10b-12], yerli yerli [15b-13], yekke yekke [13b-12], yanar yanar [29b-13], yalçın yalçın [15a-13], yahşı yahşılar [23a-7].

Ünlemlerle kurulan ikilemeler: Ünlem, çeşitli duyguları tasavvur eden veya doğadan gelen bir sesi yansıtan kelimedir, nidadır. Herhangi bir seslenme edatıyla bir isim unsurundan oluşan sözcük grubudur. Sözcük grubunun vurgusu, seslenme edatı üzerine olup kuvvetlidir (Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 390). Dede Korkut Kitabının “Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshasında ünlemlerden

oluşan ikilemeler sınırlı sayıda olup, metinde geçen ikilemeler şunlardır; aka aka [30'a-3], bağı bağar [10a-9], meded meded [15a-9].

Yansıma sözlerle kurulanlar: Yansımalar, dilimizde sürekli tartışılan sözcük türlerindendir. Canlı ve cansız tüm varlıkların seslerini yansıtan, fiziki görünüşlerini betimleyen, insanların sadece kendilerinin hissedebildiği duyuları duyu organlarımız aracılığıyla hissettiren kelimelerdir. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yansıma sözcüklerden kurulan ikilemeler şunlardır: cārçı cārlar [4a-13], gümür gümür [31a-6], gürüldeyüb şakıldayub [6a-4], harp harp [5b-2] [11a-9], kaçıldasa kuşuldaşa [8a-5], kıjıldasa kıjıldasa [8a-3], kınaşa kınaşa [9b-4], nān nān [14b-14], tap tap [23a-1], yım yımlansa [4b-10] [8a-12], yım yımlanur [10a-14].

Benzer ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar: Bu gruba dahil olan ikilemeleri meydana getiren sözcükler arasında farklı anlamsal ilişkiler vardır. Benzer ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulan ikilemelerde hem anlam hem de ses yönünden farklılık vardır. Bu grupta yer alan ikilemeler eş anlamlı ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluşmaktadır. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında eş ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulan ikilemeler şunlardır: ağzı burnı [4b-2], alp igidüm [21b-12] [22a-3], azmasa azdurmasa [2a-10], bezenende düzenende [25a-1], çalışanda dalaşanda [7a-1], çatılmasa çapılmasa [6b-2], dere tepe [21b-4], evliyālar enbiyalar [18b-2], kapsa dutsa [5a-13], karpar dutar [11a-5], merd igid [7a-7] [17b-7], merd igidde [17a-9] [29b-4], merd igide [10a-1], merd igidi merdi igide [16b-6], merd igidler [16b-1] [17a-14], merd igidūn [5b-7] [9b-10] [17a-6] [22b-9], murādına maḳṣūdına [19b-3], ölince ölme [17a-14], soy yétürdi [3a-4], soy yetürse [19b-14], soy yetürüb [14b-a6], yémege yédürmege [23a-2], yémek içmek [7b-7], yatmaz uyumaz [2b-8] [13a-13], yağmasa yağdurmasa [6a-4], sürçmese büdremese [23a-3], yeñile yétmiş [3a-15], yaḫni yaḫşı [23a-2], tökelin tökü [16a-5].

Zıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler: Anlamca birbirinin zıttı olan iki sözcüğün art arda kullanılmasıyla kurulan ikilemelerdir. İki sözcüğün art arda kullanılma sebebi ise, açıklanmaya çalışılan kavramın sınırlarını belirginleştirmektir. Mesela “Konuyu iyi kötü anladı.” cümlesinden konunun ne iyi bir şekilde ne de kötü bir şekilde, iyi ile kötü arasında karışık bir biçimde anlaşıldığı anlamı çıkmaktadır. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulan ikilemeler şunlardır: aḳ alaca [11b-5], atlı gétti yayak geldi [18b-5], baş vérür baş alur [15b-8], borçluların harçluḡı [2b-10] [13b-1], bura sara [4a-2], géçeñ günlerünüz gelerünüz [17b-3], géçeñ günün geleñ günün [9b-12], geleñ gedene [24b-2], gök yüzindeñ yer yüzine [4b-7] [10a-10] [24a-5], kışlaḳlar yaylaḳ [21a-10], mälli gétti mälısız geldi [18b-10], sağında şolunda [12a-4], saḳ elümdeñ sol elüme [20a-10], saḳdan şoldan [30b-8], yaylaḳlar kışlaḳ [21a-9], yaylaḳlı kışlaḳlı [12b-8], yaza karşı kıja daşmak [16a-8], yerde gökde [18a-4], yerdeñ göge [6a-9] [6b-5], yerdeyken gökyüzüne [24a-6], yeri gögi [15a-11], vérüb alub [15b-10].

Aralıklı sözcüklerin oluşturduğu ikilemeler: Bu gruptaki ikilemeleri oluşturan kelimeler arasında farklı sözcükler girer. İkilemeler, diğer ikileme çeşitleri gibi arka arkaya sıralanmazlar. Daha çok kelime düzeyinde bulunan aralıklı ikilemelerde ses benzerliği ön plandadır, anlatıma ahenk katarlar. Farklı biçimlerde yan yana gelen bu ikilemelerin Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında tespit edilen örnekleri şunlardır: aķaķ ķanaķ daş ķanaķ [21a-11], allaha dayañ allahına güveneñ [18a-4], arı dīnli dīn serveri [2a-14], bu burcındañ ol burcına [14b-3], er ğayreti erde gerek [17a-10], er nāmusu erde gerek [17a-9], év çapķunı év pozķunı [3b-2], hıızır nebī hıızır ilyas [15a-9], imām ḥasan imām ḥüseyn [2b-1], oğlum yoḥdur sen oğlan [1b-14], oğuzuñ yūĝrūĝı oĝuz içinde [3a-1], saķdaki bēĝler saķa ķaķtı [20a-9], soldaki bēĝler sola ķaķtı [20a-10], yēddi ĝün yēdi ĝēce [26b-6], yēddi kūn yēddi ĝēce [31b-3], yola ĝirūb yol būksemaķ [16b-3], şām atlı şām bidevli [2b-7] [13a-11], uķmaķları düzindi ḥurīleri bezendi [1b-6].

Mi ekiyle kuvvetlendirme yapılan ikilemeler: Mi ekiyle kuvvetlendirme yapılan ikilemeleri Hatiboĝlu, sorulu ikileme başıĝı altında incelemiştir. Hatiboĝlu (22-23), bu tür ikilemeler için: “Anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek için aynı sözcüğün arasına “mi” ya da ünlü uyumuna göre deĝişimleri getirilerek, ikileme kurulmaktadır. Aynı kuruluş, sorulu cevaplı olarak, eylemlerde de kullanılır. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında mi ekiyle kuvvetlendirme yapılan ikilemeler şunlardır: badadur- mı badadmaķ yok [4b-6], daladur- mı daladmaķ yok [5b-3], dıncıḥur- mı dıncıḥmaķ yok [4b-4], eglenür-mi eglenmaķ yok [4b-2], eksilür- mı eksilmaķ yok [5b-6] [5b-11], gēdülür- mı gēdilmaķ yok [5b-9], ķatlanur- mı ķatlanmaķ yok [5b-8], ķayıdur mı ķayıdmaķ yok [5a-5], şoludur- mı şoludmaķ yok [5a-9], şaķıdur- mı şaķıdmaķ yok [4b-11], tükenür- mı tükenmaķ yok [6a-2], uradur- mı uradmaķ yok [5b-11].

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında Üçlemeler

Hengirmen (411) ikilemeyi açıklarken üçlemeleri de bu tanımın içine sokmaktadır: “Anlatımı etkili ve kalıcı hale getirmek için aralarında ses benzerliĝi bulunan yakın, aynı ya da karşıt anlamlı kelimelerin art arda kullanılmasına denir. Oluşumuna göre ikilemeler incelendiğinde genellikle iki kelimeden oluştuĝunu, kimi zaman da üç sözcükten oluştuĝunu görürüz. Aynı kökten veya gövdeden kurulan bir ikilemeyle aynı kökün veya gövdenin eylem biçiminin birlikte kullanılmasına üçleme denir.

Tuna (163-228), Türkçede ikilemelerin yanında üçlemelerin varlığını, hatta dörtlemelerin varlığını söylemektedir. Üçlemelerin ikilemelerin etkisiyle ortaya çıktığını, ikilemeler aracılığıyla dilimize girdiğini savunmaktadır. Dilimizin tekrarlara uygun bir yapısının olması da bu durumda etkilidir. Türk dilinde önemli üçlemeler vardır. Bu üçlemelerin izine Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında da rastlanılmıştır.

Üstünova (20-25), “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler” başlıklı çalışmada: Üçlemelerin, dörtlemelerin, hatta beşlemelerin ikilemelerle yetinilmeyen tekrarlı söyleyişler sonucunda ortaya çıktığını savunmuştur. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında üçlemeler şunlardır:

- gümür gümür gümürdense [5a-3],
- gümür gümür gümürdenür [8b-1] [10b-7],
- oğur oğur oğurananda [24b-13].

Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası ve Vatikan Nüshasındaki Ortak İkilemeler

Dede Korkut Kitabı’nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan “döge döge [12a-3] [16a-9], soyları soyladı [19a-8], gümür gümür [31a-6], ağzı burnı [4b-2], alp igidüm [21b-12] [22a-3], alp ozanlar [7b-14] [16b-6] [19b-14] [23b-3] [23b-13], murādına maqşūdına [19b-3], yémek içmek [7b-7], geleñ gedene [24b-2], yérdeñ göge [6a-9] [6b-5], yérdeyken gökyüzüne [24a-6], yeri gögi [15a-11]” ikilemeler Vatikan Nüshasında yer almaktadır.

Sonuç

Göçebe Oğuz boylarının IX-XI. yüzyıldan XV. yüzyıla, Sirderya boylarından Doğu Anadolu ve Azerbaycan’a uzanan yaşam biçiminin yazılı mirası olan Dede Korkut Kitabı XV. yüzyıl sonlarında yazıya aktarılmıştır. Oğuz Türklerinin tarihini aydınlatan “Kitab-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzan”, Türk kültürü ve tarihi açısından önemli bir şaheserdir.

Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, destan geleneğinden hikâye geleneğine geçişin de göstergesidir. Türk Dilinin kullanımı, Türkçenin gücü, Türk kültürü ve insanı hakkında geniş bilgiler sunarak çalışmalar yapılmasına imkân sağlamaktadır. Hikâyeler, Oğuz boyunun kültür ve insan tipine bağlı olarak doğmuş; Türk tarihinin atlı-göçebe dönemi medeniyet ve kültür birikimi hakkında bilgiler vermektedir. Dede Korkut Kitabı hem içeriğiyle hem de dil hususiyetleriyle Türk dünyası için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Nazım ve nesrin iç içe olduğu, destanların şiir, halk hikâyelerinin ise düzyazı şeklinde anlatıldığı Dede Korkut Kitabı’nın bir nüshası 19. yüzyılda bulunmuş, Almanya’daki Dresden Kral Kütüphanesi’nde yer alan Dresden yazmasıdır. 1950 yılında ise ikinci nüsha Vatikan Kitaplığı’nda bulunmuş, Vatikan yazmasıdır. Dede Korkut Kitabının nüshalarına, 2019 yılında yeni bir nüshası olarak “Soylamalar ve 13. Boy -Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy- Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası” da eklenmiştir. Bu çalışmada, Dede Korkut Kitabı’nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında -Soylamalar ve 13. Boy- yer alan ikilemeler ve üçlemeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan ikilemeler tespit edilmiş olup, yedi alt başlıkta sınıflandırılmıştır, bunlar: Aynı

sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar, Ünlemlerle kurulan ikilemeler, Yansıma sözlerle oluşanlar, Benzer ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar, Zıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler, Aralıklı sözcüklerin oluşturduğu ikilemeler ve Mi ekiyle kuvvetlendirme yapılan ikilemeler. Nicelik olarak bakıldığında aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan ikilemeler 1. sırada yer alırken, ünlemlerden kurulan ikilemelerin örneklerine diğerlerine göre daha az rastlanılmıştır: Aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle 42 ikileme, ünlemlerden 3 ikileme, yansıma sözlerden 11 ikileme, eş ya da yakın anlamlı kelimelerden 29 ikileme, zıt anlamlı kelimelerden 22 ikileme, aralıklı kelimelerden 18 ikileme, mi ekiyle kuvvetlendirme yapılarak 12 ikilemenin oluştuğu tespit edilmiştir.

İkilemelere sıkça başvurulması hem iç ahenge hem de nüshanın diline önemli katkılar sağlamıştır. Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasının 31 varağı incelenmiş, tespit edilen ikilemelerin belirli bir düzen içerisinde fonetik ya da mantıksal bir bağa göre işlendiği görülmüştür. Türkçe kelimelerden oluşan ikilemelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan ikilemelerde vardır. 3. nüshanın diğer nüshalardan farkı ise üç adet üçlemenin varlığıdır: gümür gümür gümürdense [5a-3], gümür gümür gümürdenür [8b-1] [10b-7], oğur oğur oğurananda [24b-13]. Bu üçlemeler, ikilemelerin varlığı ile oluşmuş, metin içerisinde anlatıma ayrı bir zenginlik katmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshasında yer alan “döge döge [12a-3] [16a-9], soyları soyladı [19a-8], gümür gümür [31a-6], ağzı burnı [4b-2], alp igidüm [21b-12] [22a-3], alp ozanlar [7b-14] [16b-6] [19b-14] [23b-3] [23b-13], murādına maqşūdına [19b-3], yémek içmek [7b-7], geleñ gedene [24b-2], yérdeñ göge [6a-9] [6b-5], yérdeyken gökyüzüne [24a-6], yéri gögi [15a-11]” ikilemeler Vatikan Nüshasında yer almaktadır.

Bu durum gerçeğin hayali aştığının, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'un 13. Boy, eserinde yeni bir nüsha olarak adlandırılmasına neden olan ortaklıklardandır. Bir diğer ortaklık ise, Oğuz Türkçesi grubuna ait olan bu metinde, nüshada, Kıpçak grubuna ait kelime ve eklerin varlığı ve Azerbaycan Türkçesi'nin özelliklerinin yoğun bir biçimde görülmesidir. Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Dede Korkut Kitabı'nın dil ve üslup açısından ne kadar zengin ve önemli bir hazine olduğu bir kez daha göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Ağakay, Mehmet Ali. “Türkçede Kelime Koşmaları.” *TDAY Belleten*, c. 2, no. 1954, ss. 97-104.
- Aktan, Bilal. “Divanü Lûgati’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 28, 2008, ss. 1-12.
- Aydın, Erhan. “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler.” *Türk Dili*, no. 577, 1997, ss. 417- 421.
- Çağatay, Saadet. “Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler.” *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 279, 1978, s. 29-66.
- Çağatay, Saadet. “Uygurcadaki Hendiadyoinler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi*, no. 1, 1944, ss. 97-144.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları, 2002.
- Ekici, Metin. *Soylamalar ve 13. Boy -Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi-*. Ötüken Neşriyat, 2019.
- Emre, Ahmet Cevat. *Türk Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Dîvânü Lugâti’t-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Erdem, Mehmet Dursun. “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine.” *bilig*, no. 33, 2005, ss. 189-198.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları, 1995.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları, 2004.
- Foy, Karl. “Studien zur Osmanischen Syntax: I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba” [“Osmanlıca Sentaksı Üzerine Araştırmalar: I. İkilemeler ve ana baba Kelime Dizisi”]. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* (MSOS), II, ss. 105-136.
- Günay, Umay. “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili.” *Milli Folklor*, no. 37, 1998. ss. 3-12.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türk Dilinde İkileme*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Hengirmen, Mehmet. *Türkçe Dilbilgisi*. Ergun Yayınevi, 1995.
- Karahan, Leyla. *Türkçenin Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları, 2016.
- Korkmaz, Zeynep. *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. 65, no. 2, 2017, ss. 243-311.
- Özkan, Elif. “Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshasında Yer Alan İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme.” *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, c. 3, no. 1, 2013, ss. 118-140.
- Sev, Gülsev. “Divanü Lûgati’t-Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili*, 634, 2004, ss. 497-510.
- Şen, Serkan. *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. 2002. Ondokuz Mayıs Ü, Yüksek lisans tezi.

- Taş, İbrahim. “Kutadgu Bilig’de İkilemeler.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. 60, no. 2, 2012, ss. 43-95.
- Tuna, Osman Nedim. “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi.” *TDAY Belleten*, c. 30-31, 1982-1983, ss. 163-228.
- Türkçe Sözlük. (2005). TDK Yayınları, s. 948.
- Üstünoğlu, Kerime. “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler.” *Bilge Dergisi*, no. 13, 1997, ss. 20-25.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Zülfikar, Hamza. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.